

Dede Korkut'un Uruz Bey'in Esir Olduğu Destanındaki İmtihanların Dini ve Tasavvufi Yorumu

Religious and Sufi Interpretation of Kazan Khan's Tests in Dede Korkut's Epic of Uruz Bey's Captivity

Doç. Dr.

Musa Kaval

Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Düzce, Türkiye/ Düzce University, Faculty of Divinity, Düzce, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-8784-7762>

kavalmusa@hotmail.com

ROR ID: <https://ror.org/04175wc52>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Eylül / 18 November 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / 24 December 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2024

Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1552294>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Musa Kaval).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Musa Kaval, "Dede Korkut'un Uruz Bey'in Esir Olduğu Destanındaki İmtihanların Dini ve Tasavvufi Yorumu", *Sufiyye* 17 (Aralık/December 2024), 315-342.

Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki destanlar muhtevaşı itibarıyla birçok alanı ilgilendirecek bilgiler sunmaktadır. Şu ana dek dini ve özellikle de tasavvufi yönden derinlemesine ele alınmayan destanların Türk toplumunda daha çok menkıbevi yönü ile cazip bir hale gelen tasavvufun kökleşmesine katkı sağladığı söylenebilir. Çalışma konusunu teşkil eden bu yönü ile Uruz Bey'in esir edildiği destan kapsamında sınırlı tutularak tasavvufun Türk halk kültüründeki izlerine ışık tutulmaya çalışılacaktır. Zira kutsal metinlerin kıssaları, sözlü geleneğin unsurları, mitolojilerin destan ve efsaneleri göz önüne alındığında menkıbelerin fonksiyonunu anlamak kolaylaşacaktır. Tarihi, sosyal ve psikolojik gerçeklikleri de aktaran destanlar, insani bir eğilim olan mistik olguları da asırlık akışı içerisinde taşımaktadır. Uruz Bey'in kaçırıldığı destan Türklerin varoluşsal mücadelesi anlatılmaktadır. Çok yönlü yürütülen bu mücadelenin öncelikle nefislerde verilmesi gerektiğini anlatan destan tasavvufi düşüncenin en temel gayesinin bir örneğidir. Küçük savaş olan düşmana karşı verilen mücadelelerde büyük başarı kazanmış Türklerin önce aile ve yakın çevrede icra etmesi gerekenin ne olduğunun öğretildiği destan doğal yaşamın bir ürünüdür. Dolayısıyla tasavvuf ve Türk kültürünün aynı amaca hizmet noktasındaki ontolojik bileşkesinin bir sonucu olarak zuhur eden manevi yaşamın arketiplerine işaret eden çalışma günümüzde devam eden dini ve tasavvufi tartışmalara karşılaştırmalı araştırma yöntemi bağlamında katkı sunabilecektir. İslam'ın daha çok manevi yönüne ehemmiyet veren tasavvufi öğretim sistemi ile paralellik gösteren destan Uruz Bey'in esir edilmesine sebep olan olaylar ve sonuçlarını adeta bir menkıbe gibi anlatmıştır. Veli bir kişi olduğu anlaşılan Dede Korkut'un kitabında anlattıklarını salt tarihi ve folklorik aktarımlar olduğu söylenemez. Destanların öğretici ve değer aşılavıcı vasfından hareketle veli Dede Korkut, destanları vasıtasıyla tasavvufun hedef edindiği insan-ı kâmil olmayı teşvik etmiştir. Uruz'un esir edildiği destanda insanın esarete düşmesinin nedeninin nefis olduğu anlatılmak istenmektedir. Bu gaye ile ilk defa incelenen ve değerlendirilen destan Türk tasavvuf geleneğinin oluşmaya başladığı döneme dair verdiği bilgiler açısından ayrıca önemlidir. Türklerin toplumsal ve kişisel mücadelelerini tasavvufi bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlayan çalışma etnografyanın işlevsel metoduna da hizmet etmiştir. Multi-disipliner bir yaklaşımla nitel, karşılaştırmalı ve meta-analizi araştırma yöntemleri tasavvuf ilminin klasik öğretileri yanında modern bilimlerden de istifade edilerek pedagojik, psikolojik ve sosyolojik özgün çıkarımlarında işe koşulmuştur. Bu yönüyle çalışma, tasavvuf ilminin yaygın etkinliği yanında destanların çok katmanlı ve yönlü işlevine hizmet ederek amaç edindiği değerlerin farkına varılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Dede Korkut, Uruz Bey Destanı, Dini, İmtihan, Nefis

Abstract

The epics in *the Book of Dede Korkut* provide information that will concern many areas in terms of their content. It can be said that the epics, which have not been deeply addressed in terms of religion and especially mysticism, have contributed to the rooting of sufism, which has become more attractive in Turkish society with its hagiographic aspect. This aspect, which constitutes the subject of the study, will be limited to the epic in which Uruz Bey was taken captive, and an attempt will be made to shed light on the traces of sufism in Turkish folk culture. When the stories of sacred texts, elements of oral tradition, and epics and legends of mythologies are taken into consideration, it will be easier to understand the function of the anecdotes. Epics, which also convey historical, social and psychological realities, also carry mystical phenomena, which are human tendencies, within their centuries-old flow. The epic where Uruz Bey was kidnapped tells the existential struggle of the Turks. The epic, which tells that this struggle carried out in many ways should be given primarily in the souls, expresses the most basic purpose of sufi thought. The epic, which teaches what the Turks who have achieved great success in the struggles against the enemy, which is a small war, should first do in their family and close circle, is a product of natural life. Therefore, the study, which points to the archetypes of spiritual life that emerge as a result of the ontological combination of sufism and Turkish culture serving the same purpose, can contribute to the religious and sufi discussions that continue today in the context of comparative research method. The epic, which shows parallelism with the sufi teaching system that gives more importance to the spiritual aspect of Islam, tells the events and consequences that caused Uruz Bey to be taken prisoner almost like a legend. It cannot be said that what Dede Korkut, who was understood to be a saint, narrated in his book are merely historical and folkloric transfers. Based on the educative and ideal-instilling quality of epics, saint Dede Korkut encouraged sufism to become a perfect human being through his epics. In the epic where Uruz is taken captive, it is intended to be told that the reason for a person falling into captivity is the ego. The epic, which is examined and evaluated for the first time with this purpose, is also important in terms of the information it provides about the period when the Turkish sufi tradition began to form. The study, which aims to reveal the social and personal struggles of the Turks from a sufi perspective, has also served the functional method of ethnography. With a multi-disciplinary approach, qualitative, comparative and meta-analysis research methods were used in pedagogical, psychological and sociological original inferences, benefiting from modern sciences as well as the classical teachings of sufism. In this respect, the study will contribute to the awareness of the values that epics adopt as ideals by serving the multi-layered and multi-faceted function of epics besides the widespread effectiveness of the science of sufism.

Keywords: Sufism, Dede Korkut, Uruz Bey Epic, Religious, Test, Self.

Giriş

Dede Korkut destanları coğrafi yayılımı açısından dünyanın en geniş sözlü kültürü olmaları yönüyle beşeri etki alanı açısından da büyüktürler. Bu nedenle birçok varyantına rastlanan destanlar tarihi tabakaların iç içe geçtiği dünyanın en büyük destanlarından olan Dede Korkut milli destan unsurlarını tam olarak taşımaktadır. Muhtevasının milletin yaşamından teşekkül etmesi nedeniyle Dede Korkut hikâyeleri Türk kültürünün hemen her unsurunu barındırmaktadır.¹ Türk tarihindeki çeşitli olayları da içeren muhtevasıyla Dede Korkut destanları sözlü kültür elemanı olmanın ötesinde bir işleve sahiptir. Zira halkın dilden dile aktarılan anlatımları kapsamlı ve derinlemesine incelendiğinde destanlar, toplumun yaşam tarzıyla ilgili detaylı bilgiler sunan etnografik enstrümanlardır.² Halk Bilimi dünyasında yüzen parçalar olan sözlü anlatımların araştırmacılar tarafından edebi-tarihi doğası ile sınırlı ele alınarak dar bir alanda değerlendirildiğini söyleyen Bascom'a göre sözlü anlatım örneklerinin işlevsel ve psikolojik olarak da birbirini tamamladığı için bu alana ait ilmi referanslar tarafından değerlendirilmeleri gerekmektedir.³ Veli bir kimlik olduğu kitabının hemen başında beyan edilen Dede Korkut'un destanlarının tasavvufî açıdan değerlendirilmemiş olması eksikliklerdir. Zira destanlar 9-12. yüzyılları arasında Oğuzların yaşadıkları aktaran bir muhtevaya sahiptir. Türklerin İslamlaşmasında önemli katkısı olan Ahmed Yesevi'nin de destanların üretildiği dönemin sonlarında yaşadığını görürüz. Aynı zaman aralığına paralel olarak tasavvuf ilminin gelişim süreci bağlamında değerlendirildiğinde Dede Korkut ve destanlardaki tasavvufî referanslar daha anlaşılır hale gelmektedir. Tasavvufî kavram, hal ve makamların özel başlıklar altında halk anlatısı olan bu destanlarda yer bulması mümkün değildir. Daha sonraki dönemin mutasavvıfı Ahmed Yesevi'nin medrese kökenli olmasına rağmen halkın anlayacağı sadelikte şiirsel bir üslupla hikmetler söylediğini⁴ biliyoruz. Tasavvufun havasa ait olan özel bir ilim olmasından dolayı ilk dönem klasik eserlerdeki ağır dil ve üslubun halk kitleleri tarafından anlaşılması ve aktarılması beklenemez.

1 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* (İstanbul: M.E.B., 1971), 7-8.

2 Melville J. Herskovits, *Man and His Works* (New York: Alfred A Knope, 1948), 418.

3 William R. Bascom, "Four Functions of Folklore", *Journal of American Folklore* 67/266 (1954), 334.

4 Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet* (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2016).

Ehil mürşidin içinde yaşadığı toplumu çok iyi tanıyarak irşâd vazifesi yapması gerekmektedir.⁵ Oğuzların göçebe yaşamlarının anlatıldığı destanlarda dini ve tasavvufi içeriğin halkın ihtiyaç önceliğine göre şekillendiği anlaşılır. İbn Arabi ve Ahmed Yesevi'nin irşad hizmetlerinde gözettiği⁶ önceliklerin Dede Korkut destanlarında da uygulanması önemlidir. O nedenle destanlarda başta Allah'ın birliği, Hz. Peygamber'e muhabbet, meleklerle iman, kaza-kadere boyun eğme, namaz, abdest, sadaka, ana-babaya iyilik gibi temel dini bilgilerin aktarıldığı görülür. Bu gayeden hareketle halkın anlayacağı şekilde basit ve sade bir dil kullanılarak kazandırılmak istenen değerlerin tasavvufun gayesi olan güzel ahlakı tahakkuk⁷ ettirmek üzere işe koşulduğu görülür. Zaten tasavvufun tanımlarından bir tanesi de güzel ahlak sahibi olmaktır.⁸ Uzmanlarca dile getirilen destanların kişisel öyküler olmanın ötesinde önemli gerçek ve olgusal bilgiler taşıdığına inanılan, yaygınca aktarılan halk anlatıları⁹ olarak tarif edilmesi iddiamızı desteklemektedir. Dolayısıyla halk destanları tarihi ve sosyolojik olarak Türk toplumunun doğal yaşam süreci içerisinde onun özünü taşıyan unsurlar olduğu söylenebilir.¹⁰ İslamlaşma sürecinin başından itibaren başat yorum olarak kendini hissettiren tasavvufun Dede Korkut destanlarında işlenmediğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Hayali şahsiyetler önderliğinde kurgusal olayların anlatılmadığı hikayeler olarak aktarılan Türk destanlarının halk bilim, tarih ve edebiyat uzmanlarının dışında farklı disiplinler tarafından da incelenmesi gerekmektedir. Ülkemizdeki duruma göz gezdirdiğimizde Malinowski'nin eleştirisinin maalesef devam ediyor olduğunu söyleyebiliriz. Zira destanlar ile ilgili yapılan çalışmaların ifade edilen alanlarda yapılan çalışmalarla büyük oranda sınırlandırıldığı görülmektedir. Elbette eğitim başta olmak üzere destanların işlevselliğinin kültürel nakil aracı olarak kullanıldığı örnekler özellikle son yıllarda artmıştır. Fakat psikolojik ve dinî açıdan

5 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *al-Amr al-Muḥkam al-Marbut fîmâ Yalzam Ahl Tariq Allah – Ta'âlâmin al-Shurât* (b.y.: el-Matbaatü'l-Cevâ'ib, 1885), 225.

6 Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, 228.

7 Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hallarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), 34-35.

8 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *al-Futūḥât al-Makkiyya*, thk. Abd'aziz Sultan el-Mansub (b.y.: Vizâratü's-Sekâfe, 2010), 5/426.

9 Bronislaw Malinowski, *Crime and Custom in Savage Societ* (New York: Harcourt Brace, 1926), 20-23.

10 Erman Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004).

benzer gelişimin sağlandığı söylenemez. Dede Korkut destanlarının dinî ve mistik yönden araştırılması konusunda büyük bir boşluğun olduğu bir gerçektir. Dede Korkut destanlarında açıkça ve tekrarlanarak göze çarpan dinî ve mistik yönelimin yok sayılması destanların oluşum, işlev ve nakil süreçlerinin sağlıklı değerlendirilemeyeceği anlamına gelmektedir. O nedenle Bascam'ın uzun yıllar önce değindiği marjinal yönelimlerin halk destanlarının işlevsel ve psikolojik yönlerine atıf yapan yönlerinden mahrum değerlendirilmesi sorununun aşılması gerekmektedir. Zira kültürlenme ve kültürün nakledilmesinde yazıdan çok daha evvel ve kuvvetli şekilde işlev ifa etmiş destanların bizzat halk tarafından üretilmesi ve yayılması olgusu disiplinler arası bir işbirliğini icbar etmektedir. Konu ile ilgili bir süredir çalışma yapan bir araştırmacı olarak kimi halk bilim, edebiyat ve tarihçiler tarafından destanların dinî ve mistik bir yönü yokmuş ya da ehemmiyetsiz olduğu yönündeki tepki ve ilgisizliklerine şahit olmaktadır. Seküler bilim anlayışının hâkim olduğu günümüz modern dünyasında dinin arka plana itilmiş olması dinden çok insana ve topluma zarar vermektedir. Din ve inancın ilk insandan beri var olduğu gerçeği en azından multi-disipliner yaklaşımı icbar etmektedir. Zira kültür anlayışımızı derinleştirecek çok değerli sözlü materyallerin yüzeyinde yapılan sathi incelemelerle yetinmek yerine tüm yönleriyle sistematik olarak incelemeler yapılması gerekmektedir.¹¹ Bu yönüyle çalışma Türk toplumunun İslam'ı anlama ve yaşama sürecinde benimsediği ve aktardığı dinî ve manevi yönelimlerini içeren Dede Korkut destanlarının çok yönlü incelenmesine hizmet ederek onun işlevselliğine katkı sunabilecektir.

1.Kazan Bey'in Üzüntüsü ve Arkaik Endişe

Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshanın dördüncü destanında Ulaş oğlu Kazan Bey Türk beylerinin töresi olan şölen yemeği vermektedir. Diğer beyler ve tebaasına karşı sunduğu oldukça cömert yiyecek ve içeceklerin yanında ihtiyaç sahiplerine elbise, kaftan, çadır ve otağ bağışlıyordu. Yılda bir iki defa tertip edilen bu şölende beyler ihtiyaç sahiplerine, fakir ve düşkünlere ihsanlarda bulunurlardı. Dede Korkut'un diğer destanlarında da görülen bu uygulama Oğuz beylerinin benimsediği

¹¹ Alfred Irving Hallowell, "Myth, Culture and Personality", *American Anthropologist* 9 (1947), 548.

yönetim anlayışının bir tezahürüdür. Kazan Bey şölen esnasında sağında ve solunda gördüğü Oğuz beylerine gülerken karşısında duran oğlu Uruz'a bakınca ellerini birbirine vurarak ağlamaya başlar. Normal olmayan bu durum karşısında oğul Uruz, babasına ağlamasının nedenini sorar. Kendisinin yoluna kurban olması başta olmak üzere sebebini izah etmesi için ikna edici mahiyette ifadelerde bulunur.¹² Destanın başlangıç kısmında Oğuzların en önemli beylerinden olan Kazan Han gibi kahraman bir figürün yanında destanların temel özelliğinden olan coşkunluğun izlerini de görürüz. Zira Kazan Han'ın ellerini birbirine vurarak ağlamaya başlaması destanın hemen başında duygusal coşkunluğun arkasında yatan sosyal, idari ve örfi bir takım sebeplerin olduğuna işarettir. Yoksa birçok kahramanlık sergileyerek Oğuzların uç beyi olan Kazan Han'ın şölen esnasında ağlaması normal değildir. Ağlamasının nedeni olarak, on altı yaşına varmasına rağmen kendisinin henüz kahramanlık sayılacak bir hüner gösteremediğinden vefatından sonra yerine kimin geçeceğini düşündüğü için ağladığını söyler.¹³

Dede Korkut destanlarında on beş yaşının erkekler için kendilerini ispatlamaları adına önemli bir eşik olduğu görülür. Kitabın önemli destan kahramanlarından olan Boğaç Han ve Bamsı Beyrek'in on beş yaşlarında cesaret, güç ve kahramanlıklarını gösterdikleri eylemleri sonucunda ad kazanan yiğitler oldukları okunur.¹⁴ Kazılık Koca'nın oğlu da on beş yaşında yiğit olmuş ve esir babasını kurtarmaya yönelir.¹⁵ *Dede Korkut Kitabı*'ndaki bu kahraman erkek nosyonunun olayın ilk başında geçiyor olması toplumsal bir motivasyonun göstergesidir. Bu anlamda destan Malinowski'nin dile getirdiği üzere olayların doğaüstü gerçekliğini gelecekte güçlendirmek, onları onaylamak ve devamlılığını daha yüksek ve etkin şekilde sürdürülmesini sağlamaktadır.¹⁶ Türk destanlarında günlük yaşamın rutin bütün detaylarından, maddi ve manevi kültürün hemen her unsuruna kadar kültürel serencamın aksettirildiği görülür.¹⁷ Ergenlik döneminde kendini ispatlama ve erkekliliğini sosyal çevrede onaylatma

12 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 96-97.

13 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 8.

14 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 12-27, 55.

15 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 160.

16 Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society*, 91.

17 Reşat Genç "Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* (Ankara: AKM Yayınları, 1999), 173.

güdüsünün günümüzde hala yüksek olduğu gerçeği bu destanda işlenmiştir. Destanların millî ve manevi değerleri geliştirip aktarmanın yanında millî hedefi de ifade ederken dramatik ve trajik olaylardan yararlandığı görülür.¹⁸ Tarihsel hakikatlerin yanında milletlerin ırksal birçok özellikleri, millî duygu, düşünce, inanç ve ruh dünyalarını yansıtan destanlar millî niteliğindedir.¹⁹ Millî destan niteliğinde olan Dede Korkut hikayeleri yüksek değerleri, idealist kahramanlar öncülüğünde idealleştirerek soylu bir amaca hizmet eden niteliktedir.²⁰ Bu nedenle Oğuznâme örneği olan destan, Türk toplumunun tarihi ve kültürünü oluşturanların ortaya koyduğu etnografik yapının temel taşıyıcılarından.²¹ Dede Korkut destanlarının geniş bir hinterlanda sahip olması onun mit ve efsanelerde görülen yerel ve milletlerarası ortak motiflere rağmen geliştiği bölgenin tarz ve eğilimleri sergilemektedir.²²

Destanların tarihsel bilgi içerdiği düşüncesi bu hikayede de karşımıza çıkmaktadır. Zira tarihçilerin araştırmalarına göre Kazan Han'ın Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olduğu tespit edilmiştir.²³ Dede Korkut destanlarında Salur Kazan diye zikredilen Su-lu Kağan olduğu düşünülmektedir. Çünkü Salur Kazan ile Su-lu Kağan'ın başından geçenler neredeyse aynıdır.²⁴ Destanın ilerleyen bölümlerinde tutsak edilecek Kazan Han'ın oğlu Uruz gibi Türgiş Hakanı Su-lu Kağan'ın oğlunun da tutsak edildiği aktarılmaktadır.²⁵ Hatta Kazan Han'ın kendinden sonra yerine geçecek oğlu Uruz için endişenin benzerlik taşıdığı Su-lu Kağan oğlunun yönetim zaafı göstermesi nedeniyle ancak bir yıl tahtta kalabildiği, sonrasında tahttan indirilerek tutsak edildiği Çin kaynaklarında

18 Ali Öztürk, *Anonim Türk Edebiyatı* (Erzurum: Bayrak Yayınları, 1986), 172.

19 Sadık Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık* (Ankara: AKM Yayınları, 2000), 44.

20 Ülkü Eliuz, "Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* (Ankara: AKM Yayınları, 2000), 141-149.

21 Kamil Veliyev Nerimanoğlu "Türk Edebiyatının Ana Kitabı, Dede Korkut Oğuznameleri", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri* (Ankara: AKM Yayınları, 2000) 346-348.

22 Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 1995), 19.

23 Dursun Can Eyüboğlu, *Korkut* (İstanbul: Cinius Yayınları, 2019), 444-445.

24 Ahmet Bican Ercilasun, "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı" *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri* (Ankara: AKM Yayınları, 2000), 158.

25 Ali Dadan, *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi- Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 89-90.

yer almaktadır.²⁶ Birçok tarihçi gibi Fuat Köprülü de Batı Göktürklerin oluşmasına vesile olan On Oklar yani Türğişler'in Sir Derya coğrafyasında yaşamış Oğuzların atası olduklarını düşünür.²⁷ Tarihi ve coğrafi ipuçlarından hareketle destanlarda geçen yer isimlerinin aynı şekilde Sir Derya coğrafyasında bulunuyor olmaları bu tespiti kuvvetlendirmektedir.

Tarihi bu tespitlerden sonra destanın işlevsel halk bilimi açısından inkar edilemez bir yönü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kaldı ki destanların eğitici ve öğretici olma yönü ile kişilik gelişiminde önemli kazanımlara vesile olması söz konusudur.²⁸ Zira destanlar arka planları itibarıyla toplumun birçok menfi ve müspet davranışlarını ortaya koymaktadır.²⁹ *Dede Korkut Kitabı* bu yönüyle de Türk toplumuna hizmet etmeye devam etmektedir. Zira üretildiği zamanın dışına taşarak destanlar, günümüzün çocuk ve gençlerine de telkin edilen değerler ve çözüm önerileri ile efsane olmanın ötesinde bir işlevsellik arz etmektedir.³⁰ Destanın içindeki öyküler çocuklara norm ve rolleri kavratarak zihinsel imgelemlerinin yaşam ile daha gerçekçi bir ilişki kurmalarına katkı sağlamaktadır.³¹ Çocuk zihninin somuttan soyuta evrildiği dönemin öncesi ve sonrası olan süreçte çocukların kuvvetli duygular barındıran mitik hikayelere ve orada geçen konulara ilgisinin yoğun olduğu görülmüştür. Mitik evre olarak tarif edilen 4-9 yaş dönemde efsane ve mitlerin onları ileriye yaşama hazırlamaktadır.³² Bu düşünce tarihi olayların bireysel yaşam örnekleri olmaktan çıkarak nesilden nesile arkaik zihin transferleriyle saklandığı tezini de kuvvetlendirmektedir.³³ Geçmişin arketipleşen duygu ve düşüncelerini sözlü olarak aktaran destanlar geçmişin eğitim ve

26 Edouard Chavannes, Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri, çev. Mustafa Koç (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 121-123.

27 Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 13-14.

28 Günay Umay Türkeş, "Dede Korkut Kitabı Ve Toplumsal Değerlerin Tahlili", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri* (Ankara: AKM Yayınları, 2000), 202.

29 Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, 8.

30 Öztürk, *Anonim Türk Edebiyatı*, 160-178.

31 Fredrich Elkin, *Çocuğun Sosyalleşmesi* (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1995), 83-99.

32 Ahmet Şimşek, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretiminde Hikaye Anlatım Yönteminin (Storytelling) Kullanımı* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000), 15.

33 Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu* (Ankara: İmge Kitabevi, 1994), 54-55.

kültürlenme enstrümanları olarak öğüt verici işlevselliğe sahiptir.³⁴ Gazâli öğüdün küçük yaştaki çocuklar üzerindeki etkisi ile yetişkinlerin, âlim ve arif kişilerin vaazlarında istifade etmesi arasındaki benzerliğe dikkat çeker.³⁵ Küçük yaştan itibaren destanlar vesilesiyle benlik geliştirenler çocukların ilerleyen yaşlarda bilenlerin sözüne itibar etme konusunda daha evvelce geliştirdikleri öğrenmelerden ötürü nasihatlerden daha çok istifade edeceği söylenebilir. Öğrenmedeki etkisini bildiğinden ötürü Mevlâna'nın sıklıkla hikaye anlatımını kullandığı görülür. Maksudının tasavvufî hikmetleri aktarmak olduğunu söyleyen Mevlâna hikayelerdeki şaka ve alayın hakikatte öğretiş olduğunu ifade eder.³⁶

2.Kazan Han'ın Evlat İmtihanı

Kazan Han'ın destansı ve tarihi şahsiyeti ile birlikte Türk toplumunun sosyo-politik temayülünü okuduğumuz destanın ana teması olan ehil ve mahir bir evladın tahtın varisi olarak rüştünü ispatlaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Destanların pedagojik, kültürel ve sosyolojik işlevlerine yukarıda değinilmiştir. Bu alanların bakış açısıyla Dede Korkut destanlarının incelendiğini görürüz. Fakat özellikle dinî ve tasavvufî değerler açısından oldukça az sayıda denebilecek çalışmalar yapılmıştır. Halbuki Eliade'nin de belirtmiş olduğu gibi eski dönemin toplumlarında din dışı bir eylem sahip olunmadı, hatta icra edilen her eylemin kutsal ile bir bağı bulunmaktadır.³⁷ Dede Korkut destanlarının her birinde okunan bu gerçekliğe rağmen bu konuya dair çalışma yapılmamış olması düşündürücüdür. Türklerin İslamlaşmasıyla birlikte sosyalleşme ve kültürlenme o minvalde değişerek devlet, gaza, alp gibi yüceltilen manevi nosyonların dinî ve tasavvufî kavramlar eşliğinde destanlarda yerini aldıkları görülür.³⁸ Dede Korkut destanlarının her birinde oldukça yoğun şekilde görülen dinî ve tasavvufî olguların Türk'ün İslami yorum açısından bugünkü durumu ile benzeşmesi bir tesadüf olarak değerlendirilemez. Günümüz

34 Özkul Çobanoğlu, *Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 103.

35 Muhammed Gazâli, *Yol Gidenlerin Kılavuzu ve Arayanların Bahçesi*, çev. Abdulhalık Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004), 49.

36 Mevlâna, *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi İzbudak (İstanbul: M.E.B. Yay., 1990), 5/200 (No. 2498)..

37 Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, 41.

38 Öztürk, *Anonim Türk Edebiyatı*, 178.

Türkiye’indeki din ve tasavvuf tartışmalarının doğru zeminde yapılp toplumsal birlik ve bütünlüğün tesisi için arkaik, zihinsel ve duygusal arka planı temsil eden destanlardan yararlanmak gerekmektedir. Eliade’nin ifade ettiği tarihi tecrübelerle bireysellikten çıkıp sembolleşen arkaik düşünce ve arketipleşerek asırlardır aktarılan destanlar toplumsallaşmıştır.³⁹ Kur’an-ı Kerim’in yaklaşık üçte birine tekâbül eden kıssalar ve tasavvufi şahsiyetlerin yer aldığı menkıbelerin çokluğu insanlık tarihinin, öğrenme ve kültürlenme hakikatlerinin bir tezahürüdür.

Babaların oğullarına dair endişe ve onlardan beklentileri ilk insan Hz. Adem’e kadar dayanan arkaik bir endişedir. Başka sûrelerde de yer bulmasına rağmen detaylı olarak Mâide Sûre’sinde anlatılan Habil-Kabil mücadelesi bilinmektedir. Hz. Adem’den sonra insanlığın ikinci babası olan Hz. Nuh da oğlu ile imtihan edilmiştir.⁴⁰ Hz. İbrahim’in, sâlih bir oğul ihsan etmesi için Allah’a dua ettiği bildirilmiştir.⁴¹ İhtiyarlamış iken Hz. İbrahim’in ancak sahip olabildiği oğlu Hz. İsmail’i kurban etmek ile imtihan edildiğini bilinmektedir.⁴² Hz. İbrahim’in kısır eşi olan Sâre’nin de Kazan Han’ın eşi Burla Hatun gibi geç çocuk sahibi olması gibi kıssalar ile benzerlikler dikkat çekicidir. Hz. İbrahim neslinin hayırlı işler yapması için Allah’a niyaz da bulunmuştur.⁴³ Yine soyundan önderler çıkarması için Allah’a tazarruda bulunmuştur.⁴⁴ Kazan Han’ın kendinden sonra tahtına oturacak oğlu Uruz ile ilgili endişesi Dede Korkut destanları ile Kur’an-ı Kerim kıssalarının öğreticiliği açısından aynı işleve sahip oldukları görülür. Geç doğan Uruz gibi Yüce Allah da Hz. İbrahim’e İshak’ı müjdelemiştir.⁴⁵ Bir başka ayette oğlu İshak ile birlikte ileride torunu olarak dünyaya gelecek Yakub’a yapılan ihсандan bahsedilir. Ki hepsinin dürüst, erdemli bir kişiler olacağı bildirilir.⁴⁶ Hatta peygamberlik ve kitap sahibi nebiliği Hz. İbrahim’in neslinden gelenler vesilesiyle devam ettirildiği bildirilmiştir.⁴⁷

39 Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, 55.

40 *Kur’ân Yolu* (Erişim 21 Eylül 2024), Hûd 11/42-43.

41 es-Sâffât 37/100.

42 İbrahim 14/102-103.

43 İbrahim 14/37.

44 el-Bakara 2/124.

45 es-Sâffât 37/112.

46 el-Enbiyâ 21/72.

47 el-Ankebût 29/27.

Neslin devamı, maneviyatın ihsanı için baba ve oğlu arasındaki köklü ilişkinin Dede Korkut destanlarından çok daha önceye dayandığı aşıkardır. İslamiyet öncesi Türklerde oğul sahibi olmayan baba ve annenin toplum nazarında diğerlerine göre daha az saygın olduğu bilinmektedir. Örneğin *Dede Korkut Kitabı*'nın başında yer alan Dirse Han'ın oğlu olmadığı gelişen olayları anlatan Boğaç Han destanı bu düşüncenin ürünüdür. Bozkırda yaşamının zorluğu yanında beyliğin devamı için gereksinim duyulan cesur ve erdemli veliaht bir oğul, beyin liderliğindeki oba halkı içinde yaşamsal bir öneme sahiptir. Bunu bilen Kazan Han içinde bulunduğu durumun farkındadır. O nedenle çok iyi bildiği arketipsel gereksinimi duygusal bir şekilde dışa vurmuştur. Kahraman bir lider figür olarak Kazan Han'ın duygusal tepkisi destanların doğasında bulunan coşku ve vecdin dışa vurmasıdır. Akıllı ve güçlü bir bey olarak bilmesi gereken bu eksikliğin zamanında neden giderilmediği yönünde bir soru akla gelmektedir. Öncelikle destanların üreticisinin ve yaşatıcısının halk olduğunu, kahramanlaştırılmış kişiliklerin güçlü örnekleri vasıtasıyla öğretici işlevleri unutulmamalıdır.

Kazan Han kendinden sonra yerine geçmesi beklenen oğlu Uruz'un kahramanlık sergileyip gaza etmediği için tacının-tahtının ona verilmeyeceğinde duyduğu endişeye cevap olarak der ki; "A bey baba! Deve kadar büyümüşsün yavrusu kadar aklın yok. Tepe kadar büyümüşsün darı kadar beynin yok. Hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kâfir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestir, ben senden ne gördüm ne öğreneyim dedi."⁴⁸ On altı yaşında olmasına rağmen Uruz'un, Han olan babasına verdiği cevap doğru olmakla birlikte Türk töresinde baba-oğul arasındaki iletişime pek uygun düşmemektedir. Zira *Dede Korkut Kitabı*'nın bütününe bakıldığında hiçbir bey ile oğlu arasında böyle bir diyalog söz konusu değildir. Babaya bırakın saygısızlık içeren cevap vermeyi onun sözünü ikiletmesi, oğlanın sosyal onayının gerçekleşmesi mümkün olmaz, toplumda kabul görmezdi.⁴⁹ Kitabın başında Dede Korkut, oğulların babalarının adlarını sürdürme mesuliyetini de ifa etmeleri hususunda uyarıda bulunmuştur.⁵⁰ Han babasının adını yürütmesi beklenen Uruz'un kullandığı üslup biraz

48 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 98.

49 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 103.

50 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 3.

sert olmakla birlikte doğrudur. Zira sosyal norm ve rolleri de aktaran bir eser olarak *Dede Korkut Kitabı*'nda "oğul babadan görmeyince sofraya çekmez. Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir. Devletli oğul olsa ocağının korudur."⁵¹ yazmaktadır. Ahmed Yesevi de babanın yol gösterici ve destekleyici olarak çocuğuna öncülük etmesi gerektiğini dile getirir.⁵² Gazâlî⁵³ ve Mevlâna'nın⁵⁴ da çocuğun terbiyesinde babanın özel fonksiyonuna dikkat çektikleri görülür. Babanın aile içi eğitimdeki fonksiyonun seyr-ü sülûk uygulamasında da izleri görülür. Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde mürşidi ve Hızır (a.s.) için "baba" hitabını kullandığını okuruz.⁵⁵ Yeseviliğin dışında Türkler arasında en yaygın tarikatlardan Bektaşîyye ve Mevlevîyye'de baba kavramının, nefsini yenmiş topluma yararlı hâle gelmiş, yani nefsinde ölmüş, ruhunda dirilmiş kişi anlamında kullanımına rastlanır.⁵⁶ Ayrıca "ata" kelimesinin, Yeseviyye ve Nakşibendiyye tarikatlarında "baba ve mürşid" manasına gelmesini⁵⁷ dikkate aldığımızda Dede Korkut'un Korkut Ata şeklinde de zikredilmesini tesadüf olarak değerlendirilemez.

Türk toplumsal dokusunun hemen bütün hücrelerine ulaşan *Dede Korkut Kitabı* sosyalleşme ve birey olmanın doğal sürecini hatırlatmaktadır. Oğluna kızan Kazan Han eşi Burla Hatunla birlikte Uruz ile ilgili menfi durumun gerçek sorumlularıdır. Topluluk içerisinde babasının ağlayarak kusuruna şahitlik eden Uruz'un genç bir delikanlı olarak içinde bulunduğu duruma gösterdiği refleksin onun bireysel tepkisi olarak değerlendirmek eksik kalacaktır. Zira ergenlik döneminde toplumsal çevrenin bireyin kendini ispat etmesi ve saygınlık elde etmesi üzerinde birincil etkisi söz konusudur. Bu nedenle aslında Uruz'un biraz sert şekilde dile getirdiği tepkisi hakikatte babasına onu yetiştirirken eksik bıraktıklarının geri dönüşümüdür. Kaldı ki Uruz'un babasına vermiş olduğu cevaba kızmak yerine Kazan Han gülerek şu cevabı verir; "A beyler Uruz güzel söyledi, şeker yedi, beyler siz yiyiniz içiniz, sohbetinizi

51 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 2.

52 Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 297.

53 İmam-ı Gazâlî, *Ey Oğul*, çev. Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk Yay., 2011).

54 Mevlâna, *Mesnevî*, 6/141 (No.1432-1444)..

55 Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 86-91, 92, 137-138.

56 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), "Baba", 74.

57 Cebecioğlu, "Ata", 67.

dağıtmayınız, ben bu oğlanı alayım ava gideyim, yedi günlük azık ile çıkayım, ok attığım yerleri, kılıç çalıp baş kestiğim yerleri göstereyim, kâfir hudut boyuna, Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Dağa alıp çıkayım, sonra oğlana lâzım olur a beyler.”⁵⁸ Zira Boğaç Han ve Bamsı Beyrek gibi en yaygın destanlar başta olmak üzere *Dede Korkut Kitabı*'nda on beş yaşına gelmiş bey oğulları ad kazanmak için bir hüner ortaya koymak durumundadır. Beylerin beyi olan Kazan Han'ın kendi oğlu için henüz hazırlığının olmadığı anlaşılmaktadır. İslami öğelerle tezyin edilmiş toplumsal bir yaşamın anlatıldığı *Dede Korkut Kitabı*'nda bu konuya ilahi uyarılar ışığında bakıldığında Kazan Han'ın şölen esnasında duygusal patlama yapmasının sebebi daha iyi anlaşılabilir. Zira Kur'an-ı Kerim'de oğulların dünya hayatını ziynetleri oldukları,⁵⁹ evlatların çokluğundan övünüldüğü⁶⁰ için uyarılan Müslümanlar, Allah'ı anmaktan alıkoyan çocuklar hususunda uyarılmıştır.⁶¹ Bir başka âyette evlat sevgisinin ancak bir imtihan olduğu belirtilmiş,⁶² Allah'ın sevgisi ve taatinin mal ve evlat sevgisine tercih edenlerin Allah katında büyük bir mükâfata erecekleri bildirilmektedir.⁶³ Tüm bunların icabı gereği Kazan Han oğlu Uruz ile birlikte kâfir düşmana karşı yedi günlük cihad-ı asgara⁶⁴ çıkar.

Kazan Han'ın oğlu Uruz için dinî ve millî sorumluklarını bilecek bir şahsiyet portresi çizdiği görülür. Zira *Dede Korkut Kitabı*'nın daha önceki Kazan Han'ın Evi'nin Yağmalandığı Destanda ona tabi olan ve onun için canını vermekten çekinmeyen birçok Oğuz beyleriyle Birlikte Kazan Han abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra gazaya kalkardı. Günümüz Türk toplumunda süregelen peygamber sevgisinin bir tezahürü olarak her duanın kabul olması için âlemlerin övüncü ve yaratılmanın vesilesi olan Hz. Muhammed'e salâvât getiririler.⁶⁵ Allah'ın ihsan ettiği zaferin ardından Dede Korkut dünyanın gelip geçiciliğini hatırlatan Oğuznâmeyi söyledikten sonra Kazan Han için dua eder. Dede Korkut Oğuzların başı olan Kazan Han'ın huzurunda; “Bey erenler dünya benim diyenler,..fani

58 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 99-100.

59 el-Kehf 18/46.

60 el-Hadid 57/20.

61 el-Münâfikûn 63/9.

62 el-Enfâl 8/28.

63 et-Tegâbün 64/15.

64 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), “Cihad”, 117.

65 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 47-49.

dünya kime kaldı,...ahir sonu ölümlü dünya” şeklinde düzdüğü Oğuznâme okur.⁶⁶ En yaygın Dede Korkut destanı olan Bamsı Beyrek’te bütün Oğuz beyleri arı sudan abdest alır, ak alınlarını yere koyar, iki rekât namaz kılarlar. Adı güzel Muhammed’i salavat-ı şerife ile yâd ederek gazaya girerler. Zaferin ardında Allah’a şükredip kiliseyi mescide dönüştürürler. Bu mescidde ezan okutturup hutbe irâd ettirirler.⁶⁷ Destanda Zat’ının rızası yolunda verilen mücâhedenin sonunda Allah’ın kullarına fetih ve keşifler ihsan ettiği hatırlatılır. Aynı düşüncüyü *Risale*’sinde ele alan Kuşeyrî, uğruna mücâhede edenleri Allah’ın doğru yoluna sevk ederek batınlarını müşahede ile süsleyeceğini anlatır.⁶⁸

Duasının devamında Dede Korkut’un dünyaya karşı zâhid olmayı salık verdiği görülür. Hâkimiyet yetkisini elinde tutan yönetici beylere, fani dünyanın asıl sahibinin Allah olduğunu, âhirette tüm nimetlerden hesaba çekileceğini yineleyen Dede Korkut, baş olma sevdası ile hata etmemeleri nasihatinde bulunur. Nefsin en kuvvetli arzusu baş olma ve şöret kazanma arzusudur.⁶⁹ Mevlâna, Firavun’u örnek göstererek baş olma sevdasının akibetini anlatır.⁷⁰ Baş olma arzusundaki yöneticilerin hakikatte köle olduklarını söyleyen Mevlâna riyaset sevdasına kapılmayı önerir.⁷¹ Allah’ın nazarında sinek kanadı kadar kıymeti olmayan dünyanın sanal ziynetleri yerine zühdü telkin eden tasavvuf düşüncesinin⁷² Dede Korkut’un dilinden, beylere telkin edildiğini görürüz. Tasavvufi düşüncenin ilk evresi olarak telakki edilen zühdün Dede Korkut’un tüm dualarında yer bulduğuna şahit oluruz. Bilinçli şekilde her vesile ile dünyaya karşı zâhid olmayı hatırlatılan Dede Korkut, Hz. Peygamber’den rivayet edilen; “Dünyaya karşı zâhid olan ve zühd konusunda vaaz etme meziyeti ihsan olunan bir kimse gördünüz mü ona yaklaşınız. Çünkü o hikmet telkin eder.”⁷³ hâdis-i şerife göre hikmet ehli bir kişidir. Yaşadığı

66 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 51.

67 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 92-94.

68 Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 193-197.

69 Gazâlî, *İhya*, 3/153-154.

70 Mevlâna, *Mesnevî*, 4/105 (No. 1075-1079)..

71 Mevlâna, *Mesnevî*, 4/197 (No. 2029)..

72 Kelâbâzî, *Ta’aruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 144-145.

73 Kuşeyrî, *Risale*, 208.

dönemden günümüze kadar Türk halkının muhabbetine mazhar olmasında Dede Korkut'un vaaz ettiği zühdün etkisinin olduğunu anlıyoruz.

Kazan Han'ın cesur, bilgili ve dinî değerlere sahip bir lider olduğu diğer destanlarda anlamamıza rağmen oğlu Uruz ile ilgili taşıdığı endişenin sebebini destanın ilerleyen bölümlerinde daha net görebiliriz. Baba olarak kendisini yetirmesi hususundaki eksikliğini kabul eden Kazan Han Uruz ile birlikte mahiyetindeki üç yüz adamıyla sınır boyunda ava çıkar. Av esnasında onları gözetleyen casusların ihbarını değerlendiren on altı bin kâfirin saldırısına uğrarlar. Kâfir düşmanın saldırısına uğrayan Kazan Han ile Uruz'un konuşmalarından Uruz'un "düşman" kavramından dahi bihaber olduğunu görüyoruz. O hengâme içerisinde Uruz'un düşman ile çarpışma hususunda babasına savaş hukukuna dair başka sorular da sormuş olması veliaht bir han olarak ahvalini resmetmektedir.⁷⁴ Uç beyi olmasına rağmen Kazan Han'ın oğluna kâfir düşman ile ilgili bilgilendirme yapmadığı da anlaşılmalıdır zira babasının "azgın dinli düşman kâfir" in saldırısı sonrası Uruz; "Düşman diye neye derler?" sormuştur. Türk İslam mefküresinin en önemli kavramlarından olan cihat ve gaza görevine karşı yeterince hazırlanmadığı anlaşılan Uruz'un, Kazan Han ve eşi Burla Hatun için Allah'ın emrinin önünde bir imtihan olduğu anlaşılmaktadır. Allah ve Hz. Muhammed'in sevgisinin önünde bir imtihan olan evlatları bundan sonrası için Kazan Han ve Burla Hatun kendi nefsâni eğilimlerinin sonucunu tecrübe etmek zorunda kaldıkları bir varta olacaktır. Zira Allah, kullarını sevdikleri ile imtihan edeceğini bildirmiştir.⁷⁵ Sabredenlerin müjdelendiği bu gerçek hakikatte Müslümanlar için nimettir. Zira Allah, cennet karşılığında inananların kendi kusurlarını dünyada iken görüp tevbe ile düzeltmeleri için imkan sunmaktadır. O nedenle Kazan Han ve eşi hem düşman ile yapılan küçük cihadın hem de nefesine karşı yürütmesi beklenen büyük cihadın muhatabı olmuştur. Hz. İbrahim nasıl oğlu Hz. İsmail'i kurban ederek Allah'ın rızasının nefsinin önüne geçirme ile sınanmış ise Kazan Han ve Burla Hatun da çok sevdikleri oğulları Uruz ile imtihan olmaktadır.

Cihat ve düşman konusunda bilgi ve tecrübe eksikliğine rağmen Uruz'un her Türk delikanlısı gibi savaş için hazırladığı at, mızrak, kılıç, zırh, miğfer hazırladığını ve babası yolunda savaşmak istediğini görüyoruz.

74 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 100.

75 el-Bakara 2/155.

Zira çevresel öğrenmeler ve genetik altyapı itibarıyla Uruz'un fitri yönelimleri söz konusudur. Cenk ve gazaya dair hazırlıklı olduğuna dair ifadelerinden hareketle Uruz'un kendini ispatlamak için fırsat kolladığı söylenebilir. Ki babasına vermiş olduğu akıllı ve yerinde cevabında cebinde hazır olduğu anlaşılmaktadır. Kazan Han, tecrübesizliğinden ötürü Uruz'un savaşa dahil olmamasını ister. Ancak Uruz ise şu cevabı verir; "A bey baba işitiyorum. Amma Arafat'ta erkek kuzu kurban için. Baba oğul kazanır ad için. Oğul da kılıç kuşanır baba gayreti için. Benim de başım kurban olsun senin için."⁷⁶ Her ne kadar anne ve babası Uruz'u gaza için hazırlamamış olsa da onun toplumsal ve dinî değerlere sahip bir genç olarak Hz. İsmail gibi kurban olmaya istekli olduğunu görülür. Fakat Kazan Han, savaş tecrübesi olmayan Uruz'a adamları ile yüksek dağların başına çıkıp babasının nasıl savaştığını izlemesini ve tecrübe kazanmasını tavsiye eder. Bu cevabı ile Kazan Han yine oğlunu koruma güdüsü ile hareket ederek kendince tedbir almıştır. Fakat yaptığı eskiden olduğu gibi yeni bir hatanın sebebi olmuştur. Zira Uruz manevi yönden üst değerlere sahip olduğu için savaşı uzaktan izlemeyi kendine züill addetmiş ve her Türk yiğidinin yapacağı gibi babasını cenkte yalnız bırakmamıştır.

Kazan Han her mücadele öncesinde yapıldığı gibi önce arı suyla abdest alıp iki rekat namaz kılmıştır. Resulullah Efendimiz'e salat ve selam diledikten sonra kâfire hücum eder.⁷⁷ Tembihlenmesine rağmen Uruz, sabredemez, "Görüyor musunuz babam Kazan baş kesti, kan döktü, oğlan çocuk yalnız yemek yemeğe gelmez dedi."⁷⁸ sözleriyle düşman üzerine atılır. Kalabalık düşman tarafından kırk yiğidi şehit edildikten sonra düşman eline esir düşer. Uruz'u esir alan düşman ona işkence ederek savaş alanını terk eder. Galip geldiğini zanneden Kazan Han da oradan ayrılır, oğlunu bıraktığı yere gider fakat bulamaz. Beraber çarpıştığı beylere gidebileceği yerleri sorar. Beyler şu cevabı verir; "Oğlan kuş yürekli (korkak) olur, kaçıp anasına gitmiştir dediler." Bu cevap karşısında hicap ile kararan Kazan Han; "Beyler Tanrı bize bir hayırsız oğul vermiş, varayım onu anasının yanından alayım, kılıç ile paralayayım, altı bölük edeyim altı yolun ayrımında bırakayım, bir daha kimse yaban

76 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 102.

77 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 103.

78 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 104.

yerde arkadaş koyup kaçmasını dedi.”⁷⁹ Hazan Han ile beyler arasındaki konuşmada Uruz ile ilgili korkak olduğuna dair bir fikrin benimsendiği görülmektedir. Bu duruma bozulan Kazan Han'ın korkaklığından ötürü annesine sığınan hayırsız oğlunu cezalandıracağı cevabını vermiş olması dikkat çekicidir. Zira Türk toplumunun Alp tipi kahraman er figürü yerine etrafındaki insanlar tarafından anasına sığınmak gibi bir düşkünlüğü sergileme zannı dahi Oğuzların beyinin oğlundan hiç bekleneşi bir durum değildir. Bu nedenle Kazan Han ile beyleri arasında açığa çıkmış Uruz ile ilgili bu sözler Kazan Han'ın şölen esnasında ağlamasının sadece kişisel bir duygu patlaması olmadığına işarettir. Zira Kazan Han'ın soru üzerine aldığı bu cevabı bizzat kendisine karşı dile getiren beyler Uruz ile ilgili kanaatlerine dair Kazan Han'ın başka emarelere de sahip olması beklendik bir durumdur.

Kazan Han'ın yanındaki beylerin Uruz ile ilgili sözleri onu tanımadıklarını göstermektedir. Zira Uruz, babası düşman ile savaşırken kendisinin izlemesini düşüklük olarak telakki etmiş ve savaşa atılmıştır. Annesine kaçtığı zannının hilafına cenk için hazırladığı at ve silahları ile birlikte babasına yardım etmiştir. Beylerin, Uruz hakkında kötü zanlarından daha kötüsü ise babası olan Kazan Han'ın kendi oğlunu yanlış tanımasıdır. Onu yetiştirme konusundaki eksikliğinin aynı zamanda Uruz'u karakter ve şahsiyet yapısına dair yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

3. Kazan Han'ın Eş İmtihanı

Küçük cihattan eve dönen Kazan Han'ın büyük cihadı başlamıştır. Zira eşi Burla Hatun, oğlunun ilk avı olması şerefine aygır, deve ve koç kestirip onları karşılamaya çıkmıştır. Fakat Kazan Han'ın yanında oğlu Uruz'u göremeyince kara bağı sarsılır, yüreği oynar, gözlerine kan yaş dolar. Burla Hatun'un ne olup bittiğini henüz öğrenmeden vermiş olduğu bu tepki oğlu Uruz'a düşkünlüğünün göstergesidir. Belki de Kazan Han'ın yanındaki beyler, annesinin Uruz'a olan aşırı düşkünlüğünü bildikleri için onun hakkında menfi zanna kapılmışlar “kaçıp anasına gitmiştir” demişlerdir. Büyük endişe yaşayan Burla Hatun, Kazan Han'a ava iki kişi çıkıp tek kişi dönmelerinin sebebini sorar. Oğluna olan sevgisinden ötürü kötü

79 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 105.

düşüncelerini peş peşe sıralayarak Uruz'un kayalardan mı düştüğü, aslan tarafından yenildiği ya da kâfirin eline mi geçtiğini sorar. Bu soruların cevabını almadan Burla Hatun mürüvvet sebebi, gözünün aydınlığı olduğunu söyleyerek geçirdiği duygusal ve bedensel şoku detaylandırır. Uzun uzun tavsif ettiği ahvalinin yanında başına gelen bu halin sebebini anlamayan Burla Hatun, dervişlere adak verdiğini, komşularına iyilik ettiğini, ihtiyaç sahiplerini yedirdiğini, açları doyurduğunu, çıplakları giydirdiğini dile getirir.⁸⁰ Dede Korkut destanlarında evlat sahibi başta olmak üzere şerhlerin defi için sadakalar verilip hayırlar işlendiği, duası makbul derviş ve erenlerin vesile edildiği sıklıkla görülmektedir. Dervişlere hürmet duyan Burla Hatun⁸¹ ve Dirse Han'ın eşi "De ki, hakikaten Rabbim, kullarımdan dilediği kimseye rızık bol verir, dilediği kimseye de sıkar. Başkaları için neyi hayırda harcarsanız, ona bir bedel verir."⁸² âyetini uyguladığını anlıyoruz. Komşu hakkının ehemmiyetine vakıf olan Dirse Han'ın eşi, sadakanın belaların define ve nimetlerin artmasına vesile⁸³ olduğunun da bilincinde hareket eder. Sonunda da hayırda harcamanın karşılığında âyette bildirilen bedel olarak oğul ile müjdelendir.⁸⁴

Tarihi katmanların iç içe geçtiği Dede Korkut destanlarındaki kahramanların İslam öncesi döneme ait olmalarına rağmen İslamlaşma sonrası özellikle tasavvufi şahsiyet ve uygulamaların her vesile ile zikredilmiş olması Türklerin mistik eğiliminin çok önceki dönemlere uzanan kökleri olduğuna işaret etmektedir. Ozan ve kam kültürüne kadar izleri görülen bu uygulamaları tatbik eden Burla Hatun, Allah'ın emrettiği birçok hayırlar yaptıktan sonra kendisine bahşedilen oğlu ile ilgili buhrana düşer. Babası Bayındır Han'ın naibi olarak seçtiği göz açıp gördüğü, gönül verip sevdiği beyine eğer oğlu ile ilgili bilgi vermezse beddua edeceğini söyler.⁸⁵ "Karanlık gecede bulduğum oğlum" diyerek tarif ettiği Uruz'a, Burla Hatun verdiği kıymetin boyutunu anlamak mümkündür. Zira Uruz yapılan hayırlar ve dualardan sonra ancak dünyaya gelmiştir. Oğluna düşünün bir anne olarak Kazan Han'a beddua edecek duruma gelmesi Burla

80 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 105-107.

81 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 107.

82 Sebe' 34/39.

83 Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Halep: Matbaatü'l-Mustafa el-Halebi, 1975) "Zekât", 28 (No. 662).

84 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 8-27, 107.

85 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 106.

Hatun'un içinde bulunduğu ruh halinin bir tezahürüdür. Türk toplumunda erkek evlat doğurmamanın verdiği sıkıntılara göğüs germiş bir bey hanımı olarak Uruz'un "Karanlık gecede bulduğum oğlum" ifadesi ile tavsif edilmesi psikolojik ve sosyolojik olarak çok şeyi ifade etmektedir.

Kazan Han'a cevaplama imkanı dahi sunmadan bir çok şeyi ifade eden Burla Hatun, bütün Oğuzların Han'ı olan Bayındır Han'dan yardım istenmesini de dile getirir. Zira babası olan Bayındır Han'ın askerleriyle birlikte kendisinin de oğlu için yollara düşeceğini söyler.⁸⁶ Burla Hatun'un karanlık gecenin mürüvveti şeklinde tarif ettiği oğluna geç kavuşmasının yanında Oğuzların beyi Bayındır Han'ın kızı ve babasının naibi Oğuz'un uç beyi Kazan Han'ın eşi olmasının yüklendiği mesuliyetin ağırlığını göstermektedir. Zira *Dede Korkut Kitabı*'nda oğul evlat sahibi olmamanın toplumsal baskısı Boğaç Han ve Bamsı Beyrek destanlarında anlatılmaktadır. O nedenle Uruz, annesi Burla Hatun için sıradan bir oğuldan çok daha fazla olduğu için endişesi de o nispettedir. Eski Türk kadın tipolojine uyan bir şahsiyet olarak Burla Hatun aynı zamanda tarihi izleri itibarıyla da eski devirlere ışık tutmaktadır.⁸⁷

Burla Hatun'un oğlu Uruz ile ilgili bu planları her Türk annesinin bugün de şiddetle arzu ettiği bir olgudur. Fakat Türk erkeğinin evlilikten önce göstermesi gereken kahramanlıkla birlikte ad elde etmesi gerekmektedir. Kazan Han gibi Burla Hatun'unda oğulları Uruz için o ana kadar bu yönde bir motivasyonu ve hazırlığı olmadığı görülmektedir. Halbuki kendisi Oğuzların Hanı Bayındır Han'ın kızı, Oğuzların uçbeyi Kazan Han'ın eşi olması hasebiyle oğlu Uruz, Oğuzlar için önemli bir lider olması kaçınılmazdır. Buna rağmen Kazan Han'ın böyle bir misyondan uzak hareket ettiği görülür. Oğlu Uruz'u Türk töresinin icbar ettiği Alp olarak yetiştirilmesi geleneği açısından eksik bırakması aslında Uruz'u kendi eliyle tehlikeye atması demek idi. Ki savaş tecrübesizliği ve babasının tembihlerine uyma konusundaki cehaleti Uruz'u düşman eline düşürmüştü. O nedenle aslında annesinin Uruz'a gösterdiği koruyuculuk onun için kötülük olmuştur. Zira çocuğun yetiştirilmesinde anne-babanın önemli mesuliyetleri vardır. Alim sufilardan Gazâli, çocuğun dinî bilgi ve ahlakın dışında rahata, lüks ve konfordan uzak yetiştirilip,

86 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 108.

87 Dursun Can Eyüboğlu, "Dede Korkut'taki Boğazca Fatma", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 90-116.

tembellik ve hantallık yerine hareket, spor ve talim ile meşgul edilmesi, az yemek yeme ile eğitilmesi gerektiğini anlatmaktadır.⁸⁸ Diğer beylerin çocuklarından farklı, henüz kendini ispatlamamış Uruz'un eğitiminde hayati derecede eksiklikler olduğu bizzat babası ve çevresi tarafından dile getirilmektedir. Burla Hatun'un ise böyle bir özeleştirme yapmanın ötesinde oğlu Uruz için Kazan Han'a sert sözler ve beddualar edecektir. Kadınların çocuklarına olan fitri düşkünlüklerinin temsilini anlatmak için Mevlâna, Bürûc Sûresi 4-5. âyetleri tefsir ederek çocuğu için imanından vazgeçebilen bir anneden bahseder.⁸⁹ Annenin merhametinin çocuk için kimi zaman zararlı olduğunu bir başka hikâyede ele alan Mevlâna, meşakkatli eğitimden kaçan çocuk örneğini verir. Annenin aşırı merhameti ve çocuğunu koruyucu tavrının çocuğa büyük zarar verdiğini anlatmak isteyen Mevlâna son olarak şu uyarıda bulunur; "Kendine gel, bu anadan, onun merhametinden kaç. Babanın sillesi, onun helvasından yeğdir. Ana nefistir...Baba da cömert akıl. Akla uyan önce daralır ama sonunda yüzlerce genişliğe uğrar."⁹⁰

Oğullarının yetişmesi ve Türk toplumunda hak edilmiş bir saygınlığa erişebilmesi için sergilemesi gerekli davranışlar yerine Uruz ile ilgili annesinin başka hayallerinin olduğunu okuyoruz. Oğuz içerisinde cesaret ve kahramanlığı ile henüz kendi göstermemiş Uruz'u evlendirme niyetinde olduğu görülen Burla Hatun uzunca dile getirdiği feryadında niyetini açığa vurur; "Kalkıp yerimden doğrulayım diyordum. Yelesi kara cins atıma bineyim diyordum. Kudretli Oğuz içine gireyim diyordum. Elâ gözlü gelin alayım diyordum. Kara yerde ak otağlar dikeyim diyordum. Yürüyüp oğulu ulu gelin odasına geçireyim diyordum. Mutat ile maksuda erdireyim diyordum. Murada erdirmedin beni. Kara başımın bedduası tutsun Kazan seni. Bir beyim görünmüyor bağrım yanıyor. Neyled'in söyle bana. Söylemez olursan yana yakıla beddua ederim Kazan sana."⁹¹

Burla Hatun'un, oğlu Uruz ile ilgili sertleştirdiği sözlerinin Kazan Han üzerinde tesiri kuvvetli olmuştur. Bayındır Han'ın kızı olmasının verdiği güçten olsa gerek sertleşen üslubu karşısında Kazan Han'ın yüreği

88 Muhammed Gazâlî, İhya. çev. Mustafa Çağrırcı (İzmir: DİB Yayınları, 2020), 3/118-120.

89 Mevlâna Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Kitabevi, 2010), 1/273-276 (No. 796-813).

90 Mevlâna, *Mesnevî*, 6/122 (No. 1433).

91 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 109.

hoplamış, akli başından gitmiştir. İçinde bulunduğu ahval kara bağı sarsmış, gözlerinden kanlı yaş akmıştır. Hanımını sakinleştirici sözler söyledikten sonra ondan yedi gün istemiştir. Dinlenmeden oğlu Uruz'u bulmak için geri dönen Kazan Han'ın üzerinde Burla Hatun'un önemli bir etkisi olduğu görülür. Elbette ki oğlunu annesinin yanında bekleyen Kazan Han'ın şaşkınlığa ve sert sözlere yerini bırakan kızgınlığının da tesiri olmuştur. Türk toplumunda kadının konumu hakkında da bilgi veren bu ifadeler tasavvufi telakkinin önemli temsilcisi ve tarikat piri olan Mevlâna'nın kadına dair fikirlerini akla getirmektedir.⁹² Zira Mesnevi'de Hz. Peygamber'den nakil ile Mevlâna kadın ile ilgili olarak şunları dile getirir; "Peygamber dedi ki: "Kadınlar; akıllı kişilere ehli dil olanlara fazlasıyla galip olurlar. Fakat cahiller, kadına galebe ederler." Çünkü onlar sert ve kaba muameleli olurlar. Onlarda acıma, lütfetme, sevme azdır. Çünkü tabiatlarında, yaradılışlarında hayvanlık üstündür. Sevgi ve acıma, insanlık vasfıdır; hiddet ve şehvetse hayvanlık vasfıdır."⁹³ Türklerin İslam'ı algı ve anlayış biçiminde tasavvufun ana yorum olarak benimsenmesinde kadına bakış açısındaki ortaklığın önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Türkler ve Türklerin İslam'a hizmetlerini öven Mevlâna'nın Konya'daki kadın müritleri ile ilişkilerinin toplumsal rol ve inisiyatif açısından çeşitlilik arz ettiği görülür. Türk halk kültüründe daha da eski dönemlerde görülen kadının rolünün Dede Korkut destanları içerisinde sıklıkla yeri bulması beklendik bir durumdur. Zira destanlar aile yapısı, erkek- görev ve rolleri yanında çocuğun değer ve sorumluluklarını destanlarda okuruz.⁹⁴ İslam öncesi dönemde kadının rolüne dair bilgiler ışığında Hz. Peygamber'in erkeğe emanet edilen kadına⁹⁵ iyi davranılmasının bir zorunluluk olduğu emredilmiştir. Kadında görülebilecek bir takım kusurlu davranışları düzeltmek adına kadının kötü davranılmaması gerektiği anlatılmaktadır.⁹⁶ Hoşa gitmeyen yönleri bulunsa dahi kadına iyi davranılmasını emreden

92 Musa Kaval, *Mevlâna'nın Mesnevi'sinde İnsan, Kadın ve Nefis* (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2022), 89-128.

93 Mevlâna, *Mesnevî*, 1/195 (No. 2433-2436).

94 Tural, *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, 77.

95 Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muḥammed Muḥyiddin Abdülhamîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, ts.) "Menâsik", 56.

96 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Enbiyâ", 1 (No. 3331); "Nikâh", 80 (No.5185).

Hız. Peygamber; “sizin en hayırlınız, eşlerine karşı en hayırlı olanınızdır.”⁹⁷ buyurmuştur. Türklerin ailevi ve sosyal yaşam tarzını yansıtan destandaki aile için iletişim tarzı değerlendirildiğinde toplumun lideri olmasına rağmen Kazan Han’ın İslam’ın güzel ahlakını sergileyen bir kişilik sergilediği görülmektedir.

Burla Hatun’un, Kazan Bey’e sarf ettiği sözlere karşı sergilediği tavır aslında onun akıllı ve iletişim açısından olgun bir kişilik ortaya koyduğu manevi bir tezahürü olmuştur. Kazan Han’ın Oğuz Beyleri’nin başı Bayındır Han’ın hem damadı hem de naibi olması onun akıl ve zekâ açısından potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır. Hız. Peygamber’in bildirdiği hâdis-i şerifteki gerçeğin yansıması olarak günümüz kadınların %96 oranında da iletişim eksikliğinden kaynaklı nedenlerden ötürü eşlerinden şikayet ettiklerini görürüz.⁹⁸ Kadın, fıtratı gereği duygu dünyasının icbar ettiği ilgi, yakınlık ve manevi destek görmeyi arzu etmektedir.⁹⁹ Burla Hatun’un Kazan Han’a karşı kullandığı açık iletişim aralarında duygu ve düşünce etkileşimi yönünden kuvvetli bağ ve güvenin tesis edilmiş olduğunu söylenebilir.¹⁰⁰ Bey olmasına rağmen hem de diğer Oğuz liderlerinin önünde kendine sert sözler sarf eden eşi Burla Hatun’a aynı şekilde sert cevaplar vermeyen Kazan Han Hız. Peygamber’in bildirdiği üzere akıllı ve ehil dillilik sergileyerek baskın ve egemen bir dili tercih etmemiştir. Zira baskın ve hükmedici egemen bir dil sağlıklı iletişimin gerçekleşmesini engelleyecektir.¹⁰¹ Halbuki kadınların aile için ilişkilerinde baskılanma ve hükmedilme yerine değer verilme, önemsenmeyi barındıran iletişimin sevgi ve paylaşım açısından daha faydalı olması söz konusudur.¹⁰² Bu açılardan Burla Hatun ve Kazan Han’ın örneklendirdiği iletişim, paylaşım ve duygusal etkileşimin sağlıklı olduğu görülür. Anne ve baba olarak karşılaştıkları kötü olaylar karşısında ortaya koydukları duygusal ve sözel tepkilerin doğallığı da bu tezin en büyük delilidir.

Hikayede Türk töresi ile tasavvufi telakkinin özdeşleştiği bir diğer husus ise Kazan Han’ın, Burla Hatun’un duygusal patlama ve sözlü sert çıkışlarına yıllara sâri bir olgunluk sergilemiş olmasıdır. Zira Uruz’a

97 Tirmizî, “Radâ”, 11 (No. 1162).

98 Serap Nazlı, *Aile Danışmanlığı* (Ankara: Arı Yayıncılık, 2013), 256.

99 Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2005), 23.

100 İbrahim Ethem Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi* (Ankara: Pdrem Yayınları, 2000), 4.

101 Uğur Demiray, *Genel İletişim* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 240.

102 Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 20-29.

düşkünlüğü ile bilinen Burla Hatun'un oğlunu savaşıma becerisi ve tecrübesi edinme konusunda eksik kalmasındaki payına rağmen Kazan Han'ın eşini o güne kadar zorlamamasıdır. Uruz'un on altı yaşına kadar gazada bulunmamasındaki üzüntüsü ve sorumluluğunu itiraf etmiş olması nefsini muhasebe ettiği anlamına gelmektedir. Bilincinde olduğu bu kusuruna rağmen o vakte kadar somut bir eylem ortaya koymaması düşündürücüdür. Anne-çocuk arasındaki kuvvetli bağın fitri gerçekliğinden hareketle Kazan Han'ın başa gelen olayın sebeplerine dair eşi ile herhangi bir çatışmaya girmediği görülür. Bu da Mevlâna'nın tavsiye ettiği aile için bir yönetim tarzının Kazan Han tarafından benimsendiğini göstermektedir. Kadını zorla düzeltmek, doğrultmak yerine erkeğin ona uyararak erkeğin kendi huyunu güzelleştirerek, kadını kabullenip ona yaklaşmasını tavsiye eden Mevlâna böylece, kadın yerine erkeğin kendini onunla temizlemesini salık vermektedir.¹⁰³ Zira bırakın Kazan Han'ı yiğitliği ile nam salmış Zaloğlu Rüstem ve Hz. Hamza üzerinden misal veren Mevlâna, kadın-erkek ilişkisini fitri hakikatini beyan eder;

Kişi yiğitlikte Zâloğlu Rüstem bile olsa Hamza'dan bile ileri geçse yine hükmetme hususunda karısının esiridir. Adem sözlerinden âlemin sarhoş olduğu Muhammed bile "Kellimîni ya Humeyrâ" derdi.

Gerçi zâhiren su, ateşten üstündür; fakat bir kaba konunca ateş, onu fıkır fıkır kaynatır. İkisinin arasında bir tencere, bir çömlek oldu mu ateş, o suyu yok eder, hava haline getirir.

Görünüşte su nasıl ateşten üstünse, sen de kadından üstünsün fakat hakikatte ona mağlupsun, sen onu istemektesin. Böyle bir hassa ancak Ademoğlundadır. Çünkü insanda muhabbet vardır.

Hayvanın muhabbeti azdır ve bu da onun nâkis olmasından ileri gelmiştir. Kadınlar, akıllı kişiye galebe ederler, fakat cahil kişi onlara galip olur.¹⁰⁴

İbn Arabi de eşler arasındaki muhabbeti anlatırken Hz. Peygamber'e sevdiren üç şeyden biri, kadın ile ilgili hâdis-i şerife dayandırarak sevmenin Allah'a götüren bir cüz olduğu söyler. İlahi aşka giden yolda kadın sevgisi zannedilenin fevki öneme sahiptir. Zira bu sevgi vesilesiyle erkek, kadını; kadın da erkeği tanıyarak kendilerindeki eksikleri görür,

103 Mevlâna, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. M. Ülker Tarıkahya (İstanbul: MEGSB Yayınları, 1985), 135.

104 Mevlâna, *Mesnevî*, 1/195 (No. 1423-1432).

geliştirir ve muhabbete erer.¹⁰⁵ Ona göre erkeğin kadına muhabbeti ilk yaratılışla ilgilidir. Hz. Adem'in bedeninden yaratılan Hz. Havva'nın sebep olduğu boşluğun yerine duyulan istek, erkeğin kadına olan arzusuna dönüşmüştür. İbn Arabi'ye göre Hz. Adem kendine olan sevgisinden ötürü Hz. Havva'yı sevmiştir. İkisinin bir araya gelmesi ile ancak ontolojik birlik sağlanacaktır.¹⁰⁶ O nedenle İbn Arabi, Muhabbetullah'a kavuşma yolunda kadınlığın engel olmadığını, abdallar arasında kadınların bulunduğunu söyler.¹⁰⁷

Kazan Han'ın eşine karşı tutunduğu dervişane tavrın bir tezahürünü *Dede Korkut Kitabı*'nın başka yerlerinde de görürüz. Dede Korkut, Oğuz beylerinin dualarının hayır dua, beddualarının da beddua olduklarını ifade ettikten sonra dualarının kabul olunduğu söyler.¹⁰⁸ Eşine karşı sūfiyâne bir yaklaşım sergileyen Kazan Han, oğlunu bulmak için Alp vasfını da sergilemek üzere derhal yola koyulur. İzini sürdüğü düşmana yetişir. Düşmanın çokluğu, babasının askerlerinin azlığını gören esir Uruz, babasına canını kendisi için tehlikeye atmaması için ikna etmeye çalışır. İkna ifadeleri içerisinde en çok annesini zikreden Uruz, ihtiyarlamış anasının bir de eş acısı çekmemesini dile getirdikten sonra annesinin hakkını helal etmesi talebini iletir.¹⁰⁹ Kazan Han'ın verdiği cevap içerisinde Burla Hatun'un çizdiği rolü görmek mümkündür; "İhtiyarcık anan kan yaş döktü... Akça yüzlü anan karşı gelip oğul dese. Ak elleri ardına bağlı diyeyim mi. Ak boynunda kıl urgan takılı diyeyim mi? Kâfir yanınca yayan yürüyor diyeyim mi? Benim namusum nereye varır oğul."¹¹⁰ Oğlunu öylece bırakması durumunda Burla Hatun' a vereceği cevap ile halinin ne olacağını dile getirdikten sonra Kazan Han, Alperenliğin gereği önce arı sudan abdest alır, namaz kılar. Gözyaşları içerisinde Allah'a dua eder, Resulullah Efendimize salavat getirdikten sonra savaşa tutuşur.¹¹¹ Yaralanan Kazan Han'a yardıma ilk yetişen Burla Hatun'dur. Ardından diğer Oğuz Beyleri

105 Ekrem Demirli, *İbnü'l- Arabî Metafizîği* (İstanbul: Sufî Kitap, 2013), 284-285.

106 Suad el-Hakîm, "Kadının İbn Arabî'de İkili Tasavvuru", *Sûfî Gelenek ve Hayat Keşkülü* 8 (2006), 34.

107 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 6/26.

108 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 54.

109 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 112-114.

110 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 114-115.

111 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 115-116.

yetiştir ve kâfiri mağlup ederler. Bütün zaferlerde olduğu gibi Kazan Han, beylere ve askerlere cömertçe hediyeler verir, şölen tertip eder. Yedi gün süren şölende Dede Korkut Oğuznâme düzer, dualar eder.¹¹²

Sonuç

Türklerin İslam öncesi dönemde benimsediği inanç, değer ve ahlak sisteminin izlerini taşıyan Dede Korkut destanları kuşkusuz İslami ve tasavvufi bir muhteva ile son şeklini almıştır. Mistik yaşantının yoğun olduğu Türklerde İslamlaşma ile birlikte destanların içeriğinde de değişim gözlenmektedir. Oğuz Kağan, Manas, Göç, Şu, Alper Tunda gibi destanlarda olduğu gibi Dede Korkut destanlarında İslami motifler kendini göstermektedir. İslam'ın mistik yolu, tasavvufi yönelimin Dede Korkut destanlarında kendini göstermesi bütün dinlerin mistik arkaik zemine sahip olması açısından doğal bir durumdur. Bu genel tarihsel ve kültürel ortak noktaya ek olarak Türklerin dünya bakışı ve yaşam şekillerinin tasavvufi telakki ile büyük oranda örtüştüğü görülür. Tasavvufi klasik eser ve ekollere dair hiçbir atfın bulunmamasına rağmen temel esasları ele alan, onları telkin eden hikayelerin idealize edilmiş olması bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kıssalar üzerinden ele alınan konuların destanlarda işlenmiş olması dikkat çekicidir. Uruz Bey'in dünyaya gelmesi, yetiştirilmesi, imtihandan geçmesini ailesi ve çevresi bağlamında anlatan destan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail başta olmak üzere peygamber kıssaları ile paralellik göstermektedir. Aile fertlerinin çocuk yetiştirmedeki sorumluluğundan aile içi iletişim ve nefis ile verilmesi gereken büyük mücadelenin tasavvufi benzerliklerinin görüldüğü destan Türklerin tasavvuf ile ilişkisinin fitri temellere dayandığı tezini kuvvetlendirmektedir.

Oğuzların beyi Kazan Han'ın oğlunun kaçırılmasını anlatan destan dış düşmanla birlikte iç düşman olarak kabul edilen nefse karşı verilmesi gereken mücadeleyi anlatmaktadır. En yakınına karşı sorumluluğunu yerine getirmesine engelin, insanın bizatihi kendi nefsi olduğunu anlatan destan konu ile ilgili âyetleri adeta tefsir etmektedir. Nefsi temsil eden kadın sembolü ile Burla Hatun'un üzerine titredığı oğluna farkında

112 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 119-120.

2024/Aralık/17

olmadan verdiği zararın anlatıldığı destan tasavvufi telakkinin temel konularından nefse karşı cihadın tarihi bir aktörü olmuştur. Tarihi olayları, büyük şahsiyetler eşliğinde ideal değerlerin anlaşılması ve aktarılması için kullanılan destanlar arkaik dönemin en temel eğitim ve kültürlenme unsuru olmuşlardır. Bu yönüyle *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Kazan Bey oğlu Uruz'un Esir edilmesinin anlatıldığı destan tarih, folklor ve edebiyatın dışında dinî ve tasavvufî hakikatlerin talim ve terbiyede kullanılmasına hizmet etmiştir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there İslâm no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Artun, Erman. *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Bascom, William R. "Four Functions of Folklore", *Journal of American Folklore* 67 (1954), 333-349.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Chavannes, Edouard. *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. çev. Mustafa Koç. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Çobanoğlu, Özkul. *Aşık Tarzı Kültür Gelenegi ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Dadan, Ali. *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi-Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demiray, Uğur. *Genel İletişim*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.
- Demirli, Ekrem. İbnü'l- Arabî Metafizigi. İstanbul: Sufi Kitap, 2013.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: M.E.B., 1971.
- Eliade, Mircea. *Ebedî Dönüş Mitosu*. çev. Ümit Altuğ. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- Elkin, Fredrich. *Çocuğun Sosyalleşmesi*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1995.
- Eliuz, Ülkü. "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Tipler". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildiri Metinleri'nde*. Ankara: AKM Yayınları, 2000, 139-155.
- Eyüboğlu, Dursun Can. *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2019.
- Eyüboğlu, Dursun Can. "Dede Korkut'taki Boğazca Fatma". *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 90-116.
- Ercilasun, Ahmet Bican. "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları, 2000, 157-160.
- Gazâlî, Muhammed. *İhya*. çev. Mustafa Çağrırcı. İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Gazâlî, Muhammed. *Ey Oğul*. çev. Rahmi Serin. İstanbul: Pamuk Yay., 2011.
- Gazâlî, Muhammed. *Yol Gidenlerin Kılavuzu ve Arayanların Bahçesi*. çev. Abdulhalık Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.
- Genç, Reşat. "Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*. Ankara: AKM Yayınları, 1999, 169172.
- Hakîm, Suad. "Kadının İbn Arabî'de İkili Tasavvuru", *Sûfi Gelenek ve Hayat Keşkül*, 2006/8, 30-36.
- Hallowell, A.Irving. "Myth, Culture and Personality". *American Anthropologist* 9 (1947), 544-556.
- Herskovits, Melville J. *Man and His Works*. New York: Alfred A Knope, 1948.
- Muhyiddin İbnü'l-Arabî. *al-Amr al-Muḥkam al-Marbut fîmâ Yalzam Ahl Tariq Allah -Ta'âlâmin al-Shurût*. b.y.: el-Matbaatü'l-Cevâ'ib, 1885.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *al-Futûḥât al-Makkiyya*. thk. Abd'aziz Sultan el-Mansub. 1-13. b.y.: Vizâratü's-Sekâfe, 2010.
- Kaval, Musa. *Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde İnsan, Kadın ve Nefis*. Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2022.
- Kelâbâzî. *Ta'aruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003
- Kütükoğlu, Mübahat. *Tarih Araştırmalarında Usul*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 1995.

- Malinowski, Bronislaw. *Crime and Custom in Savage Society*. New York: Harcourt Brace, 1926.
- Mevlâna. *Fîhi Mâ Fîh*. çev. M. Ülker Tarıkahya. İstanbul: MEGSB Yayınları, 1985.
- Mevlâna. *Mesnevî*. çev. Veled Çelebi İzbudak. İstanbul: M.E.B. Yay., 1990.
- Mevlâna. *Mesnevî-i Şerîf*. çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Nazlı, Serap. *Aile Danışmanlığı*. Ankara: Arı Yayıncılık, 2013.
- Nerimanoğlu, Kamil Veliyev. "Türk Edebiyatının Ana Kitabı, Dede Korkut Oğuznâmeleri". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları, 2000.
- Özgüven, İbrahim Ethem. *Evlilik ve Aile Terapisi*, Ankara: Pdrem Yayınları, 2000.
- Öztürk, Ali. *Anonim Türk Edebiyatı*, Erzurum: Bayrak Yayınları, 1986.
- Şimşek, Ahmet. "İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretiminde Hikaye Anlatım Yönteminin (Storytelling) Kullanımı", Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2000.
- Tarhan, Nevzat. *Kadın psikolojisi*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.
- Tural, Sadık. *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Ankara: AKM Yayınları, 2000.
- Türkeş Günay, Umay. "Dede Korkut Kitabı Ve Toplumsal Değerlerin Tahlili, Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara: AKM Yayınları, 2000, 191-202.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Yesevi, Ahmed *Divân-ı Hikmet*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2016.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2021.